

Perecz László

TANÁCSOK A MAGYAR FILOZÓFIA JÖVENDŐ TÖRTÉNÉSÉNEK

Hosszú, részletes érvekkel alátámasztott értekezésre nyilván nem vállalkozhatom; terjengős, ráérősen kanyargó okfejtésre értelemszerűen nincsen érkezőm. Néhány, tömör fölszólításba foglalt tanácsot azonban adhatok. Szóval: hogyan írjal magyar filozófiatörténetet? Légy alázatosan szerény, kitartóan szorgalmas, valahogy mégis fölszabadultan játékos.

Mondom sorban mindegyiket, mire is gondolok.

1.

Légy alázatosan szerény! Tudnod kell, hogy a kultúra, amelyikben munkálkods, finoman fogalmazva is: nem filozofikus kultúra. Sőt, szerkezetét tekintve kifejezetten antifilozofikus kultúrának minősíthető szegény. Amikor a magyar filozófia múltjának kutatására adod tehát a fejed, nem választottál magadnak különösebben lukratív mesterséget. Nagyon kevés becsületű területen fogsz mozogni. Irodalmias-antifilozofikus kultúra középpontjában a „nemzeti költő” áll, irodalmias-antifilozofikus kultúrának így az irodalomtörténész a *par excellence* történésze. A te kultúrádnak nincsenek „nemzeti filozófusai”, így te nem leszel a történész. Csodabogár maradsz, magányos antikvárius, akire lenéző fölénytel mosolyognak majd mind a két oldalról. Az irodalomtörténész elálmodozik: az irodalom sok óriása helyett miért választottál magadnak törpe filozófusokat? Az „igazi”, az európai filozófia múltjának valamelyik részletével foglalkozó filozófiatörténész csodálkozik: a bölcsélet kanonikus gondolkodói helyett miért szerettél bele kánonon kívüli alakokba? Összességében: vajon miért is horgászol olyan tóban, amelyikben nemigen akad méretes hal?

A körülmények ismeretese, nyilván te is tisztában vagy velük. Nem szaporítom hát a szót, néhány ismert példát említek meg csupán: te magad is hozzá tudnál tenni még párat. A magyar gimnazisták például az érettségi után – az érettségi, persze, a „magyarérettségi”: elsősorban azon múlik, érettnek mondhatod-e magad – azt kérdezik egymástól: te melyiket is választottad – a példa idei –, a Márait vagy a Berzsenyi-Vö-

rösmarty összehasonlítást? Miközben a francia gimnazisták meg azon tanakodnak, hogy a filozófiaérettségén – ott az számít az érettségének – ki miből is írt – a példa nem idei –: Descartes-ból vagy Rousseau-ból? Aztán egy kurta összehasonlítás. Nehéz elképzelned egy végzős elemi iskolást, aki egyáltalán *ne ballott* volna Arany Jánosról. Ugye, ilyen nincs is: aki ennyi idősen nem ismeri a *Toldi* íróját, alighanem szellemi fogyatékos lehet. Viszont ugyancsak nehéz elképzelned egy végzős bölcsész-hallgatót, aki egyáltalán *ballott* volna Böhm Károlyról. Ugye, ez a csodáléony biztos valamilyen kifinomult ízlésű specialista: meg tudja nevezni *Az ember és világa* alkotóját. Nehogy azt válaszold – remélem, nem is fogod –, hogy a jó költő meg a rossz filozófus áll itt egymással szemben. Nem, nem: a dologban nyilvánvalóan a magyar kultúra szerkezetének problémái mutatkoznak meg. Harmadik példa. Kismonográfia készül az ötvenes éveit elején járó magyar íróról. Mi sem természetesebb: jelentős életmű áll már mögötte, kiterjedt kritikai visszhangban részesült alkotásokkal, alaposan földolgozott pályafordulatokkal. Hogy ugyanígy kismonográfia készülhetne a pályájának csúcán álló vagy munkásságát összegző kortársi magyar filozófusról? Ugyan, ez teljesen ki van zárva. Te is tudod, egyetlen kortárs hazai gondolkodó van, akiről idehaza monográfia látott napvilágot – miközben egyébként világnyelveken több kötet is tárgyalja az életművét.

Szóval, mondom: szerénység, sőt, alázat!

2.

Légy kitartóan szorgalmas! Merthogy a körülményekből persze az következik, hogy semmi sem lesz a kezdedben. Hogy a magyar kultúra szerkezetileg antifilozofikus, abból is meglátszik, hogy a hazai bölcsélet kutatásának gyakorlatilag minden föltétele hiányzik. Nincs kánon, így nem tudod, kit kutass. Nincsenek föltárva a források, így nem tudod, hogyan is kutasd, akit kutatasz. Megint csak az irodalomtörténet művelése kínálkozik a legkézenfekvőbb analógiának. A magyar irodalomtörténész, amikor nekikezd a munkájának, széles országúton indul el: fölfestett sávokat követve jut előre, jelzőtáblák segítik, hogy el ne tévedjen. Bármilyen legyen is a szűkebb témája, hosszú kutatási hagyományhoz kapcsolódik, intézményesült szakterületre lép, megszilárdult infrastruktúra támogatja. Sztenderdizált szövegkiadásokat használ, karbantartott bibliográfiák adatainak útmutatását követi, régi kézikönyveket

forogat, friss monográfiák vannak a segítségére. A magyar filozófiatörténész ellenben – folytatom a metaforát –, ugye, keskeny ösvényen kénytelen magának utat törni. Nincs kijelölt országútja, sávokat nem festettek föl neki, hasztalan próbál jelzőtáblákat követni. Nem kapcsolódhat hosszú kutatási hagyományhoz, nem léphet intézményesült szakterületre, nem támogatja megszilárdult infrastruktúra. Sztenderdizált szövegkiadások, karbantartott bibliográfiák, régi kézikönyvek és friss monográfiák? Ugyan. A magyar filozófia történése nem csupán halban szegény tavon próbálkozik: a horgászfelszerelése is sajnálatra méltó.

Gondolom, itt is tisztában vagy vele, mire célzok. Most partikulárisabb kérdéstről beszélek, mint a magyar kultúra előbb emlegetett szerkezeti antifilozofikussága. Ez a helyzet inkább talán a kommunizmus közelebbi kártevésével függ össze. A kommunizmus – a nálunkféle hosszabban uralkodó, pragmatikusabb arcot mutató szakasza nyomán ezt szinte hajlamosak vagyunk elfelejteni – eredetileg, ugye, ideokratikus berendezkedés: politikai hatalmának legitimitását a monopolhelyzetet élvező ideológia hivatott megteremteni. A filozófiai múlt hazai teljesítményeit nem csupán azért felejtettük el, mert nemigen vannak efféle teljesítmények. Azért sem ismerhettük meg őket, mert a „marxizmus-leninizmus” esetleges alternatíváját jelenthették volna. Csak egyetlen példát említek: a kézikönyveket. Szakterületednek, te is tudod, a közelmúltban két kézikönyve született: a kommunista ideológusé a hetvenes és az emigráns esszéistáé a nyolcvanas években. Különböző okokból ugyan, de ma már egyiket sem igen tudod használni. A kommunista ideológus – Sándor Pál – a filozófiatörténeti anyaggal inadekvát koncepciót épít, és a filozófiatörténeti földolgozással inadekvát terminológiát alkalmaz. Kétkötetes műve manapság inkább már afféle önparódiának hat. Az emigráns esszéista – Hanák Tibor – idegenben dolgozik, a hazai könyvtárak-levéltárak anyagát kényszerűen nélkülözve alkot. Karcús kötete csak csekély mértékben lehet hát a hazai filozófiai múlt iránt érdeklődő segítségére. Vulgo: a kommunista hamisít, az antikommunista meg nincs abban a helyzetben, hogy túl lépjen a hamisításon. Mit is tanácsolhatnék hát neked?

Csak amit az előbb mondtam: szorgalom, kitarás!

3.

Légy fölszabadultan játékos! Igaz, mindabból, amivel eddig ijesztgetelek, meg lehetőszen vigasztalan kép látszik kirajzolódni. Csekély ha-

gyomány, hiányzó infrastruktúra, mérsékelt megbecsülés, rengeteg munka. A végére hagytam valami biztatót is. Hogy tudniillik mégis, mindezek ellenére, ha a magyar filozófiai múlt kutatására adod a fejed: csodálatos dologra vállalkozol. Nyilvánvaló ugyanis: a magyar filozófiatörténeti kutatások fejletlen voltából következő hátrányt akár előnyre is formálhatod. Az elmaradottságban kihívást vehetsz észre, a kezdetlegességben lehetőséget pillanthatasz meg. Bárminek állsz neki, témád csekély mértékben lévén földolgozott, nagyobb lesz a mozgástered. Az elejétől mehetsz végig bármin, elindulva a levéltári anyaggyűjtéstől, megérkezve a monografikus szintézisig. Majdani monográfiádban pedig a – nem létező – értelmezési hagyományokkal folytatott küzdelem nélkül, szabadon dolgozhatod föl a témádat.

Nem tudom, pontosan érted-e, miről beszélek, emlékezni bizonyosan nem emlékezhetsz rá. Közvetlenül nyolcvankilenc után a magyar témák kutatása rövid időre hirtelen népszerűvé vált. Az ideológiai tilalmak pillanatok alatt megszűntek, a különféle ideológiai tanszékek munkatársai pedig váratlanul kutatási téma nélkül maradtak. Sokuk számára kézenfekvő lett hát, hogy legyenek akkor a magyar filozófia ilyen-olyan specialistái. A távlatos tervek, a nagyszabású plánumok, a grandiózus ígéretek-ígérgetések meg a népszerű konferenciák évei voltak ezek. Úgy látszott, aminek eddig a hiányát szenvedtük, az íme, most azonnal megszületik: létrejön a magyar filozófia történetírása, az új diszciplína. Az új diszciplína pedig óhatatlanul a diszciplínaalapítás igyekezetével látszott világra jönni: zord fontosság tudattal, görcsös komolysággal, humortalan pátosszal. Mindez, mondom, néhány évig tartott csupán, az akkori szereplők jórészt teljesen eltűntek, nem valósították meg nagyszabású ígéreteiket. Akik viszont megmaradtak, eredményesen dolgoztak. Az ő munkájuknak köszönhető, hogy valamit azért ma már föl tudunk mutatni: a szorgalmas bibliográfiai aprómunkáktól és fontos szövegkiadásoktól kezdve a szellemes alapozó tanulmányokon és fontos monográfiákon keresztül az első új szintézis-ekig. A megkezdett munkával pedig lassanként eltűnt a diszciplínaalapító görcs és pátosz. A legjelentősebb teljesítményeket éppenséggel játékos, fölszabadult ironia jellemzi. Nem utolsó sorban – még egy szempont – az irodalomtörténet-írás fölszabadító példája nyomán is. A magyar irodalomtörténet tiszteletreméltó csarnokai ugyanis csak távolról mutatnak olyan nyugodt képet. Közelebről éppenséggel – ahogy a „nemzeti kultúra” minden más területén, a Széchenyi-féle Akadémia első két osztályának valamennyi diszciplínájában – a termékeny

elbizonytalanodás jelei fedezhetők föl rajtuk. A nagytörténet monolit egysége helyén egymással vitatkozó kistörténetek plurális sokasága támadt, az egységes kánon alternatív részkánonokra bomlott. A magyar irodalom múltja nem magasztos nemzeti példatárnak látszik immár: ironikus újraértelmezések és játékos manipulációk terepévé változott. Művelői egyre ritkábban közlednek hozzá a megszokott gyomorbeteg komolysággal: megközelítését mind gyakrabban jellemzi fölszabadult játékosság.

Szóval, azt tanácsolom, kezd te úgy, ahogy ők épp befejezik: játékosan, fölszabadultan!

Zuh Deodáth

FÉLELEM A NAGY ELBESZÉLÉSTŐL

Az elkövetkező néhány oldalon arról fogok beszélni, hogy a magyar vagy magyarországi filozófia történetével foglalkozók, de bizonyos tekintetben – általánosabb értelemben – azok is, akik Magyarországon filozófiatörténettel foglalkoznak, tartanak a nagyobb léptékű történeti elbeszélésektől. A közelmúltban Boros Gábor publikált egy olyan népszerűsítő cikket, amely a filozófiatörténet-írás lehetőségeivel foglalkozott, és amelyben szembekerültek egymással a „nagy elbeszélések” és az apróbb, lokális „történetek”. Mondanivalóját úgy összegzi, hogy inkább javasolja „specifikus filozófiai kutatási programok történeteinek feltárását és bemutatását”, mint „egy átfogó történeti vonulat” hangsúlyozását.¹ Amikor pedig a specifikusan magyar kultúrkörben oktatót és művelt filozófiáról beszél (Percz Lászlóra, Mester Bélára hivatkozva), éppen a lokális történetek hangsúlyait folytonosan kitevő kutatások eredményeit emeli ki. Igencsak visszatetsző lenne az ellen szót emelnem, hogy mennyire fontos a lokális jellegzetességek hangsúlyozása a magyar filozófiatörténet művelésében.² Mégsem látom be teljesen, hogy miért ne hagyatkozhatnánk bátran bizonyos nagy narratívákra elsősorban a magyar filozófiatörténetről való tudományos és közbeszédben. Lássuk most, minek köszönhető, hogy ezirányú belátásaim ilyen hiányosak. Elsősorban annak, hogy a magyar filozófia történetéről való beszéd hangnemében van valami furcsa kettősség. Ellenben mindkétféle hangnem megegyezik abban, hogy gyanúval kezeli a nagy elbeszéléseket.

(1) A magyar filozófiáról szóló könyvek, cikkek szerzői néha szeretnek egészen határozottan, erősen fogalmazni. Az, amit Percz László még a múlt század végén foglalt össze a magyar filozófiatörténet két jellegzetességeként, szintén ilyen erősen, határozottan megfogalmazott gondolat. Egyben pedig tükrözi az 1990-es éveknek a magyar filozófiatörténettel kapcsolatban forgalmazott egyik alapgondolatát. Magyar filozófia egyrésztől természetesen van. Ennek bizonyítéka, hogy vannak és voltak

1 Vö. BOROS Gábor, *Filozófia, történelem, történetek*, Élet és Irodalom 2013/7., 13.

2 Hiszen ennek fontosságát magam is hangsúlyoztam. Lásd ZUH Deodáth, *Aranka György antropológiai értekezése és Kőteles Sámuel erre tett reflexiói = Korszakok, irányzatok, életművek: tanulmányok a közép- és kelet-európai felvilágosodásról*, szerk. Kiss Endre, Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 2010.